

1943 m. balandžio 5 d. „visos Lietuvos“ konferencija: lietuvių politinis elitas kolaboravimo ir pasipriešinimo kryžkelėje

Straipsnyje nušviečiama iki šiol istoriografijoje beveik nežinoma, netyrinėta problematika, susijusi su 1943 m. balandžio mėn., po nesėkmės formuojant SS legioną Lietuvoje, sušaukta vadinamąja „Lietuvių konferencija“. Remiantis autentiškais archyviniais šaltiniais, siekiama nuosekliai atskleisti šią konferenciją kaip įdomų, prieštaringą, nevienareikšmiškai vertintą nacių Vokietijos okupuotos Lietuvos politinio gyvenimo įvykį – jo prielaidas, priežastis ir aplinkybes, sumanymą ir įgyvendinimą, sudėtingą eigą, priimtus sprendimus, parodyti, kaip reiškėsi kolaboravimo ir pasipriešinimo idėjos, kaip lietuvių politinis elitas siekė Lietuvos valstybingumo, sušvelninti okupacinį režimą ir kitų politinių tikslų bei kurie buvo konferencijos padariniai tolesniems Lietuvos politinio gyvenimo procesams.

IVADAS

1943 m. balandžio 5 d. Kaune įvyko vadina moji „visos Lietuvos“ atstovų konferencija, istorinėje literatūroje dažniausiai žinoma kaip „Lietuvių konferencija“. Jos sušaukimą lėmė išorės ir okupuotos Lietuvos vidaus gyvenimo veiksniai: Vokietijos katastrofa prie Stalingrado, nesėkmė steigiant Lietuvoje SS legioną (platesne prasme tai buvo lietuvių tautos pasipriešinimo „visuotinei mobilizacijai“ aktas), po kurios vokiečiai pradėjo rep-

resijas prieš lietuvių inteligentiją. Abiem pusėms – okupantams vokiečiams ir lietuvių visuomenės elitui – teko ieškoti išeities iš susidariusios konfliktinės, krizinės padėties, konstruoti pašlijusius tarpusavio santykius. Į pirmą planą iškilo lietuvių tautos dalyvavimo kare (paklusti ar priešintis įvairioms, pirmiausia karinėms, mobilizacijoms), lietuvių tautos politinių teisių, Lietuvos suverenumo ir kiti aktualūs klausimai.

1943 m. balandžio mėn. konferencija Lietuvos visuomenėje iš pat pradžių sulaukė prieštaringų vertinimų. Kai kas joje įžvelgė panašumų į 1917 m. rugsėjo mėn. sušauktą Vilniaus konferenciją ir joje išrinktą Lietuvos Tarybą, vėliau paskelbusią Lietuvos valstybės atkūrimo aktą. Antinacinių pasipriešinimo jėgų vertinimu, ji buvo „antrasis okupacinis Lietuvos seimas“, okupantų vokiečių sušauktas lietuvių tautos politinei valiai klastoti, tolygus sovietiniam 1940 m. „Liaudies seimui“ (t. y. pirmajam okupaciniam seimui).

Nors istoriografijoje „Lietuvių konferencija“ dažnai minima kaip nemažo atgarsio sulaukęs politinis vokiečių okupacijos įvykis, jos istorijos klausimai iki šiol nėra išsamiau tyrinėti. Sovietinei istoriografijai dėl savo panašumo į 1940 m. „Liaudies seimo“ politinį spektaklį konferencija buvo politiškai nepatogus įvykis. Todėl sovietiniai autoriai į ją įžvelgė siauru „buržuazinių nacionalistų“ bendradarbiavimo (kolaboravimo) su

vokiečiais aspektu, pabrėžė jos antisovietinę esmę, dėmesį telkė į konferencijos priimtas „antitarybines“ rezoliucijas¹.

Konferencijos istorijos klausimai nušviečiami išeivijos veikėjų – Stasio Raštikio, Juozo Brazaičio (Ambrazevičiaus), Jono Matulionio ir kitų autorių – įvairaus pobūdžio darbuose – atsiminimuose, dokumentų publikacijose². Šie darbai kur kas objektyvesni, tačiau juose galima išvelgti tendencijas sureikšminti rezistencinių procesų raišką konferencijoje, kai kuriuos su ja susijusius įvykius, jų aspektus ir niuansus pateikti sau palankioje šviesoje, nutylėti savo vaidmenį ir ano meto požiūrį. Išeivijos autoriai rašė remdamiesi savo atsiminimais ar naudojosi ne visada gerai informuotais, tikroviškai istorines realijas atspindėjusiais šaltiniais. Todėl juose pasitaiko įvairių netikslumų, abejotinų, net ir klaidingų faktų, nepagrįstų vertinimų.

Kai kurie konferencijos istorijos klausimai nušviesti nepriklausomos Lietuvos istorikų (Reginos Laukaitytės, Vyginto Broniaus Pšibilskio, Mečislovo Treinio) darbuose, skirtuose karo ir vokiečių okupacijos istorijos tematikai, rezistencijos, visuomenės ir kultūros veikėjų biografijose³.

Iš paskelbtų 1943 m. „Lietuvių konferencijos“ istorijos šaltinių istoriografijoje gerai žinomos jos oficialiai priimtos rezoliucijos, kurios išliko ir Lietuvos archyvuose⁴.

Vienas iš svarbiausių archyvinių šaltinių konferencijos istorijai nušviesti yra Lietuvos pirmojo generalinio tarėjo Petro Kubiliūno vyriausiojo patarėjo rašytas oficialus konferencijos protokolas⁵ (iki šiol ši dokumentą tyrinėjo bene tik istorikė R. Laukaitytė). Iš protokolo matyti, kad prie jo turėjo būti parengtas visas pluoštas priedų (net 21)⁶. Deja, jų prie protokolo nėra ir apskritai nepavyko aptikti Lietuvos archyvuose. Jie arba neišliko, arba galbūt apskritai nebuvo parengti.

Nemažai įvairaus pobūdžio dokumentų, nušviečiančių konferenciją, saugoma įvairiuose Lietuvos centrinio valstybės archyvo (toliau – LCVA) fonduose⁷.

1943 m. konferencijos dalyvius kaip dalyvavusius priimant „antisovietinius nutarimus“ persekiojo ir represavo sovietinis saugumas (KGB). Todėl KGB konferencijos dalyviams iškeltose baudžiamosiose bylose galima rasti vertingų faktų, duomenų ir liudijimų, netgi originalių konferencijos dokumentų, kurie į jas pateko kaip daiktiniai įrodymai⁸. Vertingos informacijos galima rasti nacių okupacijos metais lietuvių nacionalinio pagrindžio leistoje nelegalioje spaudoje.

KONFERENCIJOS SUMANYMAS IR JOS SUŠAUKIMO PARENGIAMIEJI DARBAI

1943 m. vasario 24–27 d. „Ateities“ laikraštyje buvo paskelbti Ostlando reichskomisaro Hinricho Lohse's, Lietuvos generalinio komisaro Adriano Theodoro von Rentelno, Lietuvos vyriausiojo karo lauko komendantas Emilio Justo, SS ir policijos vado Lietuvoje Luciano Wysockio atsišaukimai į lietuvius, raginantys juos stoti į SS lietuvių legioną. Tačiau lietuviai į SS legioną nesiregistravo, ir vokiečiai, nepraėjus nė mėnesiui, kovo 17 d. toje pačioje „Ateityje“ paskelbė, kad nuo SS „lietuvių legiono steigimo atsisakoma“, o dėl jo steigimo nesėkmės apkaltino Lietuvos inteligentiją ir griebsi prieš ją istoriografijoje gerai žinomų represijų (uždarė Lietuvos aukštąsias mokyklas, suėmė ir į Štuthofo koncentracijos stovyklą išsiuntė 46 žymesnius Lietuvos visuomenės veikėjus).

Tai, kad okupuotoms Baltijos tautoms vokiečiai leido steigti Waffen-SS nacionalinius legionus (t. y. karinius, fronto, junginius), buvo nacių pakoreguotų politinių, rasinių

standartų ir nuostatų rezultatas (iki tol jie leido steigti tik policinės paskirties formuotes). Nacių supratimu, šioms tautoms tai buvo didelė nuolaida, garbė ir privilegija.

Tuo tarpu besiformuojantis lietuvių nacionalinis antinacinis pagrindis iš esmės sutartinai ir griežtai neigiamai reagavo į užmačias formuoti SS legioną, jas vertino kaip neteisėtą, pavojingą tautos egzistencijai reiškinį, „užmaskuotos visuotinės mobilizacijos“ pradžia⁹. Be abejo, tai buvo Lietuvos visuomenėje stipriai pakitusio politinio požiūrio į Vokietiją atspindys.

Kartais nepagrįstai tvirtinama, kad, siekdamai suformuoti SS lietuvių legioną, vokiečiai dėjo daug pastangų. Iš tikrųjų to nebuvo. Registracija į SS kariuomenę formaliai buvo savanoriška. Be minėtų aukštų vokiečių pareigūnų atsišaukimų, jokia kita agitacija nevykdyta. Net ir iš Lietuvos generalinių tarėjų nesugebėta išgauti viešo kolektyvinio pritarimo legiono steigimui. P. Kubiliūnas atsisakė pasirašyti vasario 27 d. atsišaukimą kartu su A. von Rentelnu, E. Justu ir L. Wysockiu¹⁰.

Susidūrę su visuotinai nepalankiu, net ir savo statytinių – generalinių tarėjų – neigiamu nusiteikimu, vokiečiai jau kovo 5 d. iš esmės atsisakė savo užmačių suformuoti SS lietuvių junginį. Tą dieną Lietuvos generalinis komisaras A. von Rentelnas pasiuntė savo pavaduotoją Carlą Nabersbergą pas Ostlando reichskomisarą H. Lohsę. Šis nežinojo, ką daryti. Iš Rygos apie „netvarką“ Lietuvoje pranešta reicho ministrui užimtoms Rytų sritims Alfredui Rosenbergui. Vermachto viršininkai Rygoje siūlė atsisakyti mobilizacijos Lietuvoje. Lietuvos generalinis komisaras A. von Rentelnas su tokiu pasiūlymu nesutiko ir reikalavo gelbėti vokiečių prestižą¹¹.

Lietuviams, ypač inteligentams, iškilo vokiečių represijų grėsmė¹². Be to, galėjo pasikeisti ir visa vokiečių okupacinė politika

Lietuvoje, kuri iki tol lietuviams (palyginti su kitomis Lietuvoje gyvenusiomis tautomis) buvo gana palanki.

Susidariusioje konfliktinėje, krizinėje situacijoje tiek lietuvių savivaldos administracijos atstovai (platesne prasme – lietuvių politinio elito dauguma), tiek ir kai kurie vokiečių okupacinio režimo pareigūnai pradėjo ieškoti išeities iš susidariusios padėties. Taigi galima sakyti, kad abipusiškai siekta išvengti atviro konflikto ir toliau eskaluoti konfrontaciją.

Palankus lietuviams generolas E. Justas kovo mėn. pradžioje kaip alternatyvą SS legionui iškėlė idėją steigti vadinamuosius lietuvių statybos (inžinerijos) batalionus (*Litauische Bauabteilung*). 1943 m. kovo 5 d. sušauktame generalinių tarėjų posėdyje P. Kubiliūnas šį jo pasiūlymą vertino kaip principinę ir esminę sąlygą ryšiams su vokiečiais palaikyti. Jo žodžiais, „šiandien mūsų [t. y. lietuvių. – R. Z.] būklė žymiai pablogėjo“, nes esą jau gauna teisę organizuoti Lietuvos mažumos (sentikiai rusai, lenkai)¹³. Jis siūlė pritarti E. Justo pasiūlymui ir padėti jam organizuoti statybos batalionus, kvietė generalinius tarėjus pasirašyti stoti į juos raginantį atsišaukimą. Vidaus reikalų generalinis tarėjas Juozas Narakas pareiškė, kad atsišaukimai padėties nepakeis, nes žmonės labai „susiagitavę“ ir nusistatę prieš vokiečius. Įdomiai samprotavo generalinis tarėjas Augustas Ramanauskas. Jo nuomone, padėti reikia gelbėti, vokiečiams „geriau aukoti kariuomenę negu inteligentus“, nes be jų esą ir kariuomenė vėliau bus sunaikinta.

Šiame kovo 5 d. generalinių tarėjų posėdyje darbo ir socialinių reikalų generalinis tarėjas Jonas Paukštys iškėlė idėją sušaukti „Lietuvių konferenciją“. Jo žodžiais, reikia sušaukti konferenciją, sukviesti atstovus iš visų Lietuvos apskričių, jų „surašytas“, t. y. priimtas, atsišaukimas į Lietuvos visuomenę būsiąs reikšmingas dalykas¹⁴.

Nutarta, kad tokią konferenciją sušaukti būtina, į ją pakviesti po tris atstovus iš visų Lietuvos apskričių. Išimtis padaryta tik Kauno miestui – iš jo į konferenciją nutarta pakviesti šiuos asmenis: vyskupą Vincentą Brizgį, Praną Petraitį (Kauno kunigų seminarijos rektorius), Juozą Ambrazevičių, Zigmą Toliušį, Juozą Leimoną (katalikų veikėjas, buvęs „Pavasario“ sąjungos pirmininkas), prof. Juozą Krikščiūną, prof. Igną Končią, Joną Gudauskį (Apeliacinių rūmų pirmininkas), Aleksandrą Dantą (ekonomistas, pirmojo generalinio tarėjo įstaigos direktorius), Joną Fledžinskį (Žemės ūkio rūmų valdybos pirmininkas), generolus S. Raštikį, Vladą Nagių-Nagevičių, Stasį Pundzevičių, pulkininką Adolfą Bironą, Julijų Gravrogą (Kauno universiteto rektorius), Joną Petrėną (rašytojas, žurnalistas), Bronių Daunorą („Ateities“ laikraščio leidėjas), Povilą Ivanuską (Kauno teatro direktorius) ir visus generalinius tarėjus, išskyrus teisingumo generalinį tarėją Mečislovą Mackevičių¹⁵.

Taigi idėja sušaukti „Lietuvių konferenciją“ kilo iš generalinių tarėjų aplinkos. Tačiau vokiečių požiūris į ją toli gražu nebuvo aiškus. Reikia turėti galvoje, kad jie, įvedę Lietuvoje tiesioginį okupacinį režimą, iki tol netoleravo jokių renkamų, atstovaujimų, kolektyvinių institucijų (net generaliniai tarėjai nedirbo panašiomis į ministrų kabinetą vykdomosios valdžios institucijos teisėmis). Tai, kad okupantai vokiečiai leido sušaukti konferenciją, buvo nuolaida, kuriai jie sunaikiai ryžosi.

Kovo 16 d. vokiečiams pradėjus represijas, sušauktas generalinių tarėjų ir pakviestų visuomenės atstovų posėdis. Susikomplicavus padėčiai, pirmiausia iškilo reikalas priimti atsišaukimą į lietuvių tautą ir tik po jo – konferencijos sušaukimo klausimas. P. Kubiliūnas pranešime posėdžio dalyviams pareiškė, kad „pasikalbėjimas“ su vokiečiais dėl SS legiono buvęs „per aštrus“, dėl to

„Vokietijos reprezentantai išsižeidė“. Tačiau jis smerkė ir represinius vokiečių veiksmus, kurie esą buvę „per griežti“. Posėdyje dalyvavęs J. Fledžinskis griežtai protestavo prieš vokiečių kaltinimus lietuviams, jog šie esą palankūs ir simpatizuoja bolševikams, ir ragino ieškoti būdų tokiems kaltinimams paneigti. Jis abejojo, ar galima padėti pataisyti, ir manė, kad atsišaukimas jos nepakeis.

Susikomplicavus padėčiai, posėdžio dalyviai nebuvo vienos nuomonės. Vis dėlto dauguma jų pasisakė už tai, kad būtų paskelbtas atsišaukimas ir sušaukta konferencija. S. Raštikis pasisakė už kuo platesnį provincijos atstovų dalyvavimą joje. A. Birontas siūlė „išleisti atsišaukimą ir steigti legioną“, Juozas Senkus (1941 m. spalio mėn. įsteigto Studijų biuro vadovas) kalbėjo, jog atsišaukimas turįs būti propagandinės „akcijos, išplėtos provincijoje“, prologas. Jis siūlė sudaryti organizacinę komisiją, kuri priimtų atsišaukimą ir parengtų „viso krašto atstovų suvažiavimą“, o šis turėtų aiškiai pasisakyti „dėl kovos ir Lietuvos padėties“¹⁶. Taigi „Lietuvių konferencijos“ idėja rutuliota ir brandinta toliau.

Padėčiai apsvarstyti kovo 17 d. sukvietas dar gausesnis žymesnių Kauno visuomenės veikėjų (apie 20 asmenų) pasitarimas. Jame P. Kubiliūnas pareiškė, jog galima laukti dar didesnių vokiečių represijų ir suėmimų. Tačiau esą jų būtų galima išvengti, jei lietuviai imtųsi „pozityvios akcijos“ panaikinti atsivėrusią „prarają“ tarp vokiečių civilinės valdžios ir lietuvių tautos. Kaip būtiną pirmąją sąlygą padėčiai sušvelninti jis siūlė pasitarimo dalyviams pasirašyti atsišaukimą į lietuvių tautą.

Dauguma pasitarimo dalyvių sutiko tokį atsišaukimą pasirašyti¹⁷. Nuosaikaus, abstraktaus turinio atsišaukimas „Tautiečiai“, pasirašytas 21 asmens, buvo paskelbtas kovo 19 d. „Ateities“ laikraštyje¹⁸. Atsišaukimo turinys buvo kapituliantiškas ir sulaukė neigiamos

visuomenės reakcijos. Jame deklaruotas ryžtas „ne tik žodžiu, bet darbu ir ginklu“ remti Vokietijos ir Europos kovą, lietuviai raginti atlikti „įpareigojimus kariuomenėje ar karinės reikšmės darbe“. Ne veltui S. Raštikis savo po karo rašytuose atsiminimuose teisinosi, esą jis ir kiti atsišaukimą pasirašę „labai skaudančia širdimi“, tačiau įsitikinę, kad visi lietuviai, ypač jaunimas, supras, „ką pasirašiusieji norėjo patys pasakyti ir kas buvo jiems padiktuota iš šalies“, tai buvęs „kerštą švelninantis atsišaukimas“, „vienintelė priemonė“ „tuoj sulaukyti lietuvių inteligentų suiminėjimo bangą, kuri būtų pasiekusi nežinia kokias ribas, jei atsišaukimas būtų buvęs atmestas“¹⁹.

Atsišaukime paskelbta ir apie artimiausiu metu Kaune šaukiamą „visos Lietuvos konferenciją“, kurios tikslas – aptarti „šio momento lietuvių reikalus“.

Kitą dieną generalinių tarėjų delegacija su šiuo dokumentu nuvyko pas A. von Rentelną. Šis, būdamas dialogo ir susitarimo (o ne konfrontacijos) su lietuviais šalininkas, leido atsišaukimą paskelbti. A. von Rentelnas ir kiti okupacinio režimo pareigūnai, be abejo, tikėjosi, kad atsišaukime minima „Lietuvių konferencija“ priims vokiečiams palankius ir reikalingus sprendimus, įgyvendins 1943 m. kovo 19 d. atsišaukime deklaruotas idėjas.

Gavus vokiečių sutikimą, sudaryta konferencijos organizacinė komisija. Į ją, S. Raštikio duomenimis, įėjo jis pats, prel. Kazimieras Šaulys, A. Danta, J. Senkus ir prof. Domas Krivickas²⁰.

Konferencija turėjo vykti pagal komisijos (matyt, netrukus po kovo 19 d.) sudarytą detalizuotą darbotvarkę. Iš anksto numatyta ir apibrėžta politinių aktualijų ir diskusijų tematika. Konferencijos dalyviai, kalbėdami „aktualiaisiais klausimais“, privalėjo: a) akcentuoti būtinumą lietuvių tautai aktyviai dalyvauti kovoje prieš bolševizmą; b) išryškinti jos aiškią orientaciją į „Vakarų

Europos kultūrą“; c) iškelti lietuvių tautinės aspiracijas; d) pasisakymuose kalbėti apie būtinumą vykdyti valdžios potvarkius (jaunimo registravimas, pyliavos ir kt.). Atskirais darbotvarkės punktais turėjo būti svarstomas Lietuvos ginkluotųjų pajėgų klausimas (nutariant, kad Lietuvos kariuomenės organizavimas kovai su bolševizmu yra „pageidaujamas“), taip pat Tautos tarybos, kuri „išreikštų lietuvių tautos nuomonę ir jai atstovautų“, sudarymas (nutariant, kad tokia institucija yra „naudinga“). Konferencijoje 30-čiai tūkstančių Lietuvos gyventojų turėjo atstovauti vienas žmogus, ji turėjo įvykti kovo 30 d. Kaune, Karininkų ramovės rūmuose²¹.

Matyt, šie konferencijos organizavimo klausimai dar nebuvo suderinti su vokiečiais. Pradėjus tai daryti, kai kas pasikeitė. Ypač sunkiai sekėsi derinti konferencijos rezoliucijų turinį, dėl to netgi teko nukelti jos datą.

Konferencijos rengimą ir sušaukimą gerokai apsunkino antinacinio nacionalinio pagrindžio neigiamas požiūris į ją, ypač po to, kai vokiečiai griebėsi represijų. Vis dėlto įvairios jo srovės į konferencijos sušaukimą nežiūrėjo vienodai ir vienprasmiskai. Kategoriškai neigiama buvo pagrindžio kairiojo (ir dešiniojo) sparno, jo radikaliųjų jėgų pozicija²². Tuo tarpu įtakingos krašte katalikų pasipriešinimo sąjūdžio jėgos, nors konferenciją ir vertino kaip okupantų vokiečių bandymą klastoti lietuvių tautos „politinę valią“, turėjo tam tikrų iliuzijų ir vilčių (nebūtinai viešai deklaruojamų) dėl Lietuvos valstybingumo, suverenumo teisių. Vilčių, iliuzijų, atsargaus optimizmo nuotaikų būta ir visoje lietuvių visuomenėje.

Kaip vyko atstovų į konferenciją rinkimai? S. Raštikis užsimena apie „tiesioginius“ kandidatų rinkimus, tačiau jų vokiečiai neleido. Atsižvelgiant į karą ir okupaciją, su tuo esą teko sutikti, kandidatai buvo renkami „žino-

mesnių visuomenės atstovų susirinkimuose“. Tokiame susirinkime renkant Kauno miesto atstovus S. Raštikis nedalyvavo, nes nenorėjo būti išrinktas²³. Vilniaus atstovų rinkimuose į konferenciją (jie, matyt, vyko kovo 24 d.) dalyvavo pirmasis Lietuvos generalinis tarėjas P. Kubiliūnas, į konferenciją išrinkti generolas Motiejus Pečiulionis ir profesorius Mykolas Biržiška. Pastarasis konferencijoje, be abejo, buvo didžiausias autoritetas, jis išrinktas konferencijos pirmininku. Atstovų rinkimų Lietuvos provincijoje apytikrį vaizdą galima susidaryti iš rinkimų Utenos apskrityje. Šios apskrities atstovai į konferenciją išrinkti valsčių ir įstaigų atstovų – apie šimto žmonių (taigi gan gausiame) – susirinkime. Utenos apskrityje į konferenciją išrinkti 4 atstovai, tarp jų ir Anykščių vaistininkas, rašytojas Antanas Žukauskas, tačiau jis į konferenciją vykti atsisakė²⁴. Rytų Lietuvos apskritims konferencijoje atstovavo vien tik lietuvių savivaldos administracijos pareigūnai ir tarnautojai²⁵.

Kokiu mastu vokiečiai kišosi į atstovų rinkimus ir apskritai į parengiamuosius konferencijos darbus, nevisiškai aišku. Pasak J. Brazaičio, vokiečiai nustatė konferencijos pobūdį ir jos „šaukimo būdus“, joje neturėjo dominuoti intelektualai, tiesiogiai savo nuomonę turėjo pareikšti (tikrieji) „tautos atstovai“, kandidatus turėjo patikrinti Lietuvos generalinis komisaras, pasilikdamas teisę iš sąrašo išbraukti ar jį papildyti²⁶. Toks okupacinio režimo pareigūnų kišimosi mastas atrodytų šiek tiek perdėtas, smulkmeniškas. Nėra duomenų, kad A. von Rentelnas ar kiti okupacinio režimo pareigūnai būtų taisę konferencijos dalyvių sąrašus. Be abejo, vokiečiai kišosi, jie nustatė organizacinius konferencijos principus (tai aiškiai matyti ir iš jos protokolo), jų kišimasis reiškėsi bendro pobūdžio spaudimu, gąsdinimais represijomis, baimės visuomenėje eskalavimu.

Iš „Ateityje“ išspausdinto konferencijos dalyvių sąrašo (jis taip pat buvo paskelbtas ir laikraščio „Ūkininko patarėjas“ 1943 m. balandžio 9 d. numeryje) matyti, kad joje buvo daugiau kaip 20 Lietuvos ūkininkų atstovų. Prie jų galima priskirti daugiau kaip 10 konferencijoje dalyvavusių valsčių viršaičių. Taigi ūkininkų atstovų joje santykinai buvo daugiausia (daugiau kaip trečdalis). Tokia ūkininkų socialinio sluoksnio atstovų gausa konferencijoje atitiko J. Brazaičio minimas vokiečių nuostatas: jie ūkininkus laikė „sveikiausia“, palankiausiai (provokiškai) nusiteikusia Lietuvos visuomenės dalimi. Kita vertus, tai atspindėjo Lietuvos kaip agrarinio krašto socialines realijas.

Vis dėlto tarp konferencijos dalyvių pateko ir nemažai inteligentų, lietuvių politinio elito: daugiau kaip po 10 mokytojų ir dvasininkų²⁷, 6 teisininkai (advokatai), kitų inteligentijos sluoksnių atstovų.

Kita vertus, konferencijos dalyvių sąrašė galima pasigesti daugelio autoritetą Lietuvos visuomenėje turėjusių žmonių, įtakingesnių, žinomesnių asmenybių. Antai Kauno miestui konferencijoje atstovavo generolas V. Nagius-Nagevičius, D. Krivickas (profesorius, Vilniaus universiteto prorektorius), Kazys Jacevičius (buvęs „Pienocentro“ direktorius) ir Jonas Prakevičius (Prekevičius?) (pastarasis, beje, vienintelis konferencijos dalyvių sąrašė pristatytas kaip darbininkų atstovas). Iš „Ateityje“ paskelbto konferencijos dalyvių sąrašo galima spręsti, kad kiti Kauno miesto atstovai buvo penki generaliniai tarėjai (P. Kubiliūnas, Kazys Germanas, J. Matulionis, J. Paukštys, A. Ramanauskas) ir generalinio tarėjo (nenurodyta kurio) pavaduotojas Jonas Venclova. Tačiau iš konferencijos protokolo matyti, jog minėti generaliniai tarėjai, išskyrus P. Kubiliūną, konferencijoje dalyvavo ne kaip „tautos atstovai“, o kaip svečiai. Pažymėtina, kad iš generalinių tarėjų ir visuomenės atstovų

1943 m. kovo 5 d. posėdyje numatytų pakviesti į konferenciją Kauno visuomenės veikėjų joje dalyvavo tik V. Nagius-Nagevičius, A. Birontas ir A. Danta. Tokią konferencijos dalyvių sudėtį lėmė minėtos vokiečių nuostatos ir tai, kad antinacinis pagrindis, Kauno inteligentija ją ignoravo (sabotavo).

Konferencijos dalyviai nebuvo demokratiškais ir teisėtais pagrindais išrinkti „tautos atstovai“ (dauguma tokie ir nesijautė), visi jie buvo tik „parinkti“, kvestiniai asmenys. Įdomu pažymėti, kad net ir oficialiame konferencijos protokole užfiksuota, jog jos dalyviai buvo „parinkti“²⁸ (o ne „išrinkti“).

Susirinkę į Kauną konferencijos dalyviai stengėsi pasimatyti su žymesniais visuomenininkais, politikais, dvasininkais, karininkais, net ir pagrindžio žmonėmis, pasirinkti iš jų žinių, pasidalyti nuomonėmis²⁹. Atrodė, kad tokių kontaktų iniciatoriai dažniau buvo ne patys konferencijos dalyviai, o antinacinio pagrindžio žmonės, kurie tarp „tautos atstovų“ dirbo propagandinį darbą, platino specialiai išleistų pagrindžio leidinių „ekstra laidas“, lapelius ir atsišaukimus. Net ir pavieniai žmonės agitavo prieš konferenciją, kai kurie smerkė jos dalyvius kaip „tėvynės išdavikus“³⁰.

Atrodė, kad patys konferencijos sumanytojai ir organizatoriai nebuvo visiškai įsitikinę net ir „parinktų“ „tautos atstovų“ lojalumu ir palankumu. Antai konferenciją balandžio 5 d. buvo numatoma pradėti jų susitikimais su generaliniais tarėjais. Ką kodėl turėjo įvykti ne vienas bendras susitikimas, o susitikimai trijose skirtingose Kauno vietose³¹.

Daugelio šaltinių liudijimu, vokiečiai reikalavo, kad konferencija be diskusijų priimtų iš anksto paruoštas ir vokiečių valdžios aprobuotas rezoliucijas, jie netoleravo jokių Lietuvos suverenumo teisių reikalavimų. Tai, be abejo, stiprino nusivylimo konferencija nuotaikas jai dar neprasidėjus (kartu buvo ir

vienas iš akivaizdžių vokiečių kišimosi į konferencijos organizavimą pavyzdžių). S. Raštikis tvirtino, kad konferencijos rengimo komisija, sužinojusi apie vokiečių reikalavimus, atsistatydino, jis, šios komisijos pirmininkas, ir K. Šaulys (Kauno arkivyskupijos generalinis vikaras) konferencijoje nedalyvavo³². Vis dėlto atrodytų, kad S. Raštikis (ir kai kurie kiti išeivijos autoriai) šiek tiek sudramatino ir iškreipė autentišką išankstinių nusivylimo nuotaikų vaizdą. Organizuojant konferenciją dalyvavo žymūs lietuvių politinio elito, Katalikų bažnyčios vadovybės atstovai.

„Lietuvių konferencijos“ politinė visuomenė laukė su nerimu, kartu ir su nemažomis iliuzijomis bei viltimis.

KONFERENCIJOS EIGA

Konferencijos dalyviai užsiregistruoti į Kauno karo muziejų rinkosi 1943 m. balandžio 4 d. (sekmadienį), pati konferencija prasidėjo balandžio 5 d. 8 val. Kaip pažymėta konferencijos protokole, pagal Vokiečių generalinio komisariato „pateiktą planą“ joje turėjo būti dvi dalys – neoficialioji ir oficialioji. Visa konferencija buvusi „visai uždara“³³.

Šaltiniuose įvairuoja konferencijos dalyvių skaičius. „Ateityje“ 1943 m. balandžio 6 d. pateiktame jos dalyvių sąrašė – 90 pavardžių. Kitą dieną laikraštyje paskelbtas „atitaisymas“ – konferencijos dalyvių sąrašas papildytas „pamirštomis“ jos prezidiumo narių – prof. M. Biržiškos, gen. V. Nagiaus-Nagevičiaus ir Alfonso Pimpės – pavardėmis. Taigi, „Ateityje“ paskelbtais duomenimis, konferencijoje dalyvavo 93 „tautos atstovai“.

Tačiau konferencijos protokole nurodoma, kad visoje Lietuvoje buvo parinkti 98 atstovai³⁴, iš jų konferencijoje dalyvavo 87. Taigi 6 (ar 11?) „tautos atstovai“ konferen-

cijoje nedalyvavo. Pogrindžio spauda taip pat pažymėjo, kad ne visi išrinkti atstovai į ją atvyko. Esą kai kurie iš jų net raštu buvo atsisakę dalyvauti, o kai kuriuos vokiečių saugumo organai išbraukė iš sąrašo kaip nepatikimus³⁵. Pagal protokolą išėitų, kad konferencijoje dalyvavo 97 asmenys.

Renginį atidarė ir jo neoficialiajai daliai pirmininkavo pirmasis generalinis tarėjas P. Kubiliūnas. Atidarant konferenciją jos dalyviai atsistojimu pagerbė žuvusiuosius už Lietuvos laisvę ir sugiedojo Lietuvos himną. Po to, kaip užfiksuota protokole, P. Kubiliūnas perskaitė „platų ir išsamų pranešimą, aiškiai nušviesdamas visus šių dienų Lietuvos gyvenimo įvykius, labai sunkią ir opią susidariusią būseną bei santykius su vokiečių valdžios atstovais dėl nepavykusio [SS. – R. Z.] lietuvių legiono formavimo ir tas realias sąlygas ir aplinkybes, kuriomis galima būtų tą būseną pagerinti ir laimėti sau, kaip lietuvių tautai, geresnę padėtį“. Viso P. Kubiliūno pranešimo išvada buvusi tokia: „reikia sudaryti tiltas, reikia vėl sudaryti ryšiai, kad galima būtų kalbėtis su vokiečių valdžios atstovais ir ginti lietuviškuosius reikalus“³⁶.

P. Kubiliūnas ragino konferencijos dalyvius priimti palankius Vokietijai sprendimus. Anot jo, dabar ne laikas svarstyti „nors ir opius mūsų gyvenimo reikalus“ (t. y. kelti Lietuvos suverenumo, valstybingumo klausimus), esą reikalingas aiškus (t. y. palankus vokiečiams) nusistatymas ir glaudus bendradarbiavimas su jų civilinės valdžios atstovais, lietuvių tautai būtina stoti į ginkluotą kovą su bolševizmu³⁷. Po P. Kubiliūno kalbėjo Vilniaus miesto ir apskrities atstovas M. Biržiška bei Zarasų apskrities atstovas Jonas Steponavičius³⁸. Jie palaikė P. Kubiliūną ir, kaip užfiksuota protokole, „labai teigiamai pasisakė jo pranešimo ir padarytų išvadų prasme“³⁹. Šie konferencijos dalyviai suformulavo besąlyginio lietuvių tautos dalyvavi-

mo kare poziciją ir pasiūlė konferencijai jai pritarti. Ši nuostata, atsispindėjusi iš anksto paruoštose ir su vokiečių okupacinio režimo Lietuvoje pareigūnais suderintose rezoliucijose, sulaukė karštų diskusijų ir „tautos atstovų“ nevienareikšmių, kontroversinių vertinimų.

Neoficialioji konferencijos dalis vyko iki 14 val., t. y. apie 6 valandas. Ši konferencijos dalis įdomiausia – kitų jos dalyvių kalbos, pasisakymai, pasiūlymai protokole, deja, neužfiksuoti. Jame tik trumpai pažymėta, kad konferencijos dalyviai „pakankamai išsikalbėjo ir išsiaiškino“⁴⁰.

Pogrindžio spauda, nušviesdama konferencijos eigą, pažymėjo, kad daugelis jos dalyvių drąsiai ir aštriai kritikavo vokiečių civilinę valdžią, jos Lietuvoje vykdomą politiką, kėlė paminto Lietuvos valstybinio suverenumo klausimą. „Tautos atstovai“ esą skaitė savo rezoliucijas, abejojo, ar tikslinga vykti į oficialųjį posėdį, jeigu negalima pasisakyti už Lietuvos nepriklausomybę⁴¹.

Galima daryti prielaidą, kad pogrindžio spaudoje (ir kituose jo šaltiniuose) konferencijos politiniai siekiai ir reikalavimai sureikšminti, suradikalinti. Tačiau „buržuazinio nacionalizmo“ raiška joje akivaizdžiai atsispindi ir pokariniuose KGB šaltiniuose. Antai Kėdainių apskrities atstovas kunigas Fabijonas Kemėšis savo pokario parodymuose KGB tvirtino, kad konferencijai pasiūlė kreiptis į pasaulio tautas projektą, kuriame reikalauta atkurti savarankišką, nepriklausomą Lietuvos valstybę. Konferencija plovimais pritarusi tokiam pasiūlymui⁴². Vilniaus atstovas generolas M. Pečiulionis pareiškė, kad jokioms rezoliucijoms, kuriose nepasisakoma už nepriklausomybę, jis nepritaris. M. Pečiulionis siūlė konferencijai išrinkti laikinąją tarybą, kuri parengtų sušaukto Lietuvos sostinėje Vilniuje steigiamojo susirinkimo statutą. Rinkimai į jį turėjo būti laisvi, netrukdomi, steigiamojo

susirinkimo uždavinys – sudaryti nepriklausomos Lietuvos vyriausybę⁴³.

Anoniminis konferencijos dalyvis (Jonas Vėgelis?) „Karyje“ paskelbtuose savo užrašuose liudija, kad konferencijoje kalbėjo Vilniaus, Trakų, Telšių, Vilkaviškio, Biržų, Šiaulių ir kiti atstovai. Šiaulių atstovas pareiškęs, kad už „kraują ir grūdus“ paprastai yra mokama, o vokiečiai to nežada daryti. Esą konferencijoje labai jausmingai, net susigraudinęs kalbėjo Panevėžio atstovas prof. Jurgis Elisonas. Anot jo, turėtume „veikti prieš“ (t. y. pasisakyti prieš vokiečiams palankių rezoliucijų priėmimą), bet susidariusi padėtis verčia derintis prie vokiečių⁴⁴.

Pagrindžio spaudos liudijimu, konferenciją paveikė M. Biržiškos kalba, jo nuostata, kad griežtai pasisakyti už nepriklausomybę, kaip esą siūlė daugelis dalyvių, būtų buvę tuo metu „tušti žodžiai ir galėtų tautą įtraukti į didelę nelaimę“. Panašiai tvirtino ir Zenonas Blynas. Anot jo, konferencijoje „viską nulėmęs M. Biržiška“, jo neviešo posėdžio pabaigoje pasakyta karštas nuotaikas raminanti kalba⁴⁵.

Taigi konferencijoje aštriai susikirto atvirų, sąmoningų Vokietijos kolaborantų (jų tarp „tautos atstovų“ nebuvo daug), asmenų, pritarusių bendradarbiavimui su Vokietija ir laikinai atsisakiusių Lietuvos nepriklausomybės siekio dėl vokiečių represijų baimės ir kitų pavojų Lietuvai, ir radikalaus, rezistencinio sparno šalininkų, kėlusių suverenumo reikalavimus ir prieštaravusių besąlyginiam bendradarbiavimui su Vokietija, pozicijos. Galima daryti prielaidą, kad dėl to konferencijoje vykstant diskusijoms buvo susidariusi kritinė padėtis, nemaža „tautos atstovų“ dalis ketino nedalyvauti antroje (oficialiojoje) dalyje ir taip sužlugdyti visą konferencijos darbą⁴⁶.

Matyt, radikalosios antinacinio pagrindžio jėgos turėjo vilčių, jog konferencija sužlugus, galbūt netgi dėjo pastangų, kad

taip įvyktų. Antai pagrindžio laikraštis „Nepriklausoma Lietuva“ tvirtino, kad apie 20 konferencijos dalyvių aiškiai išdėstė lietuvių tautos aspiracijas. Laikraštis rašė, jog tai buvo momentas, „vertas pasididžiavimo“, ir apgailestavo, kad, „deja, tai buvo tik momentas“. Ir toliau: „Net tas dvidešimtis drąsiųjų, pasisakiusių neoficialioj konferencijos daly, einąs kartu su visa tauta, neišlaikė iki galo. Ir jie nuėjo į oficialią konferencijos dalį...“⁴⁷

Panaši buvo ir dešiniųjų radikalų pozicija. Anot 1941 m. pabaigoje vokiečių uždarytos Lietuvių nacionalistų partijos generalinio sekretoriaus Z. Blyno, vokiečiams konferencijos programoje išbraukus punktą dėl „tautinių aspiracijų išryškinimo“, „galvota nebeeiti konferencijon“, jis netgi teigė, „esą buvę pastangų išsprogdyti ją“ (t. y. sužlugdyti). Neviešas posėdis buvo labai „debatingas“, net norėta skirstytis. Su jam būdingu šališkumu Z. Blynas apkaltino kademus sukliudžius konferencijai išsiskirstyti. Iš Z. Blyno dieno-raščio matyti, kad krikščionys demokratai buvo parengę *pro memoria* ir rezoliuciją, kuri „suviliojo“ žmones dalyvauti oficialiajame konferencijos posėdyje⁴⁸.

„Tautos atstovų“ politinės nuotaikos ir nuostatos atsispindi pasiūlymuose (reikalavimuose), užfiksuotuose oficialiame konferencijos protokole. Netenka abejoti, kad į jį įtraukti toli gražu ne visi konferencijos dalyvių pasiūlymai, o ir patekusieji suformuluoti korektiškai, nuosaikiai. Protokole neatsispindi kalbų, pasisakymų, diskusijų ir replikų detalės, konferencijos emocijos ir įtampa.

Konferencijos protokole pateiktas apibendrintas jos dalyvių pasiūlymų sąrašas. Jis suskirstytas į dvi grupes: prof. M. Biržiškos pasiūlymus (1–10 punktai) ir kitų atstovų pasiūlymus (11–21 punktai). Visi pasiūlymai buvo laikomi veiklos uždaviniais ir gairėmis konferencijoje išrinktai Tautos tarybai, nors

jos kompetencija ir funkcijos nebuvo aiškos ir neturėjo „tvirto pagrindo“⁴⁹.

Oficialiame protokole užfiksuoti šie konferencijos dalyvių pasiūlymai (reikalavimai):

„1. Kad suimtieji ir išvežtieji [į Štuthofio koncentracijos stovyklą. – R. Z.] mūsų veikėjai būtų paleisti ir grąžinti prie darbo, nuo kurio buvo atskirti.

2. Kad uždarytosios mokyklos ir mokslo bei meno įstaigos vėl būtų atidarytos.

3. Kad švietimo vadovybė būtų grąžinta į lietuvių rankas.

4. Kad sudarytas iš visuomenės aukų fondas moksleiviams ir studentams šelpti būtų grąžintas lietuviškajai švietimo vadovybei.

5. Kad karo metu nebūtų perdirbinėjama Lietuvos mokyklų sistema ir tinklas.

6. Kad lietuviškosios kariuomenės dalinių sudarymas būtų lietuvių rankose.

7. Kad reprivatizacija nebūtų leidžiama tik kaip premija už dalyvavimą kovoje su bolševizmu, bet būtų iš šalies nevaržoma ir pačių lietuvių įvykdyta visu pilnumu.

8. Kad Lietuvos ūkio srities tvarkymas grįžtų į lietuvių rankas.

9. Kad visa Lietuvos administracija būtų lietuvių rankose.

10. Kad tinkamu momentu Lietuvos Nepriklausomybė vėl būtų realizuojama.

11. Sutvarkyti Vilniaus srities saugumą ir rimtą Lietuvos rytų sienos apsaugą.

12. Susiaurinti [Tautos. – R. Z.] Tarybos kompetenciją, kad ji dirbtų ne visos tautos, bet savo vardu (Pukėno⁵⁰ pasiūlymas).

13. Pasirūpinti miestų maitinimo reikalais, kad gyventojai gautų nors savo kortelių normas.

14. Daryti žygių, kad ūkinės, pramoninės įstaigos ir įmonės liktų lietuvių rankose.

15. Geriau sunormuoti valsčiuose ir seniūnijose pastočių vykdymo prievolę.

16. Parūpinti būtiniausių ūkinių reik-

menų, ypač tiems, kurie atlieka ūkines prievoles.

17. Kad mirties bausmių vykdymas dėl ūkinių prievolių neatlikimo būtų ištirtas ir išaiškintas.

18. Sunormuoti darbininkų reikalą žemės ūkyje, ypač dabar, kai imama vermachtui ir darbo prievolei vykdyti.

19. Pasistengti turėti savo ūkinę administraciją ir nustatyti darbo sritis kiekvienai [ūkio. – R. Z.] šakai.

20. Darbo tarnybos reikalą sutvarkyti taip, kad lietuviai tą prievolę galėtų atlikti ne Vokietijoje, bet Lietuvoje.

21. Imtis priemonių ir būdų tautai drausminti, nes dykaduonių ir girtuoklių daug, o darbininkų kaimuose nėra.“⁵¹

Iš šių pasiūlymų aiškiai matyti siekis atkurti padėtį, buvusią iki 1943 m. kovo mėn. pradėtų Lietuvoje vykdyti represinių akcijų. Kita vertus, regėti ir noras išplėsti lietuvių savivaldos teises ir galias, užtikrinti lietuvių dominavimą, nedaryti politinių nuolaidų tautinėms mažumoms ir kt. Be abejo, svarbiausias, radikalus, vokiečiams visiškai nepriimtinas buvo pasiūlymas „tinkamu momentu“ „realizuoti“ Lietuvos nepriklausomybę. Radikalūs buvo ir kai kurie ekonominiai (reprivatizuoti turtą, nevežti Lietuvos žmonių dirbti į Vokietiją), kariniai (kurti tik lietuviškus kariuomenės dalinius) ir kt. pasiūlymai. Jei būtų buvę įgyvendinti, tokie pasiūlymai būtų paralyžiavę ar bent gerokai suvaržę ir apsunkinę vokiečių okupacinio režimo funkcionavimą Lietuvoje. Kaip itin drąsų, netgi kaip akibrokštą vokiečiams, galima vertinti pasiūlymą išaiškinti 1943 m. pavasarį mirties bausmių Rytų Lietuvos ūkininkams įvykdymo kaltininkus. (Jos įvykdytos Vilniaus apygardos gebitskomisaro Horsto Wulffo įsakymu už žemės ūkio prievolių sabotажą.)

Neaišku, kokios (kolektyvinės ir individualios) rezolucijos konferencijai buvo

pateiktos ir ar jos svarstytos. Be Z. Blyno minimos krikščionių demokratų rezoliucijos, matyt, savo rezoliuciją rengė ir lietuvių nacionalistai (Z. Blynas užsimena apie jos projektą)⁵². Kad rezoliucijų buvo keletas, matyti ir iš konferencijos protokolo. Jame pažymima, kad oficialiojoje konferencijos dalyje buvo priimtose tos rezoliucijos, kurios pirmoje dalyje buvo apsvaistytos ir „rastos tinkamiausios, atsižvelgiant į šio momento gyvenimo sąlygas ir aplinkybes“⁵³.

„Tinkamiausios“ ir konferencijos oficialiai daliai pateiktos svarstyti buvo trys rezoliucijos, iš anksto suderintos su vokiečiais. Jos tuoj pat po konferencijos buvo paskelbtos „Ateityje“ ir gerai žinomos istoriografijoje⁵⁴. Konferencijos rengėjams ir vykdytojams pavyko pasiekti, kad visos kitos rezoliucijos būtų atmetos.

Apibendrintai galima pasakyti, kad 1–3 rezoliucijos įpareigojo lietuvių tautą plataus masto kariniam kolaboravimui, tiesa, išskyrus svarbią jo sritį – SS kariuomenės (nacionalinio frontinio junginio) sudarymą, nes „išsiveidę“ vokiečiai laikinai buvo to atsisakę.

Tačiau ir dėl priimtų rezoliucijų ne viskas aišku. Konferencijos protokole nurodoma, kad šios 3 rezoliucijos sudarė jo 13–17 priedus. Taigi prie protokolo buvo (ar turėjo būti) ne 3, o 5 rezoliucijų priedai. Neaišku, kas tai buvo: skirtingi redakciniai rezoliucijų variantai, aiškinamieji raštai ar kiti panašaus pobūdžio dokumentai.

Generaliniai tarėjai P. Kubiliūnas, K. Germanas, A. Ramanauskas, taip pat M. Biržiška primygtinai reikalavo, kad konferencijos dalyviai suderintose su vokiečiais 1–3 rezoliucijas priimtų be jokių, net ir smulkių, pataisymų⁵⁵. Tačiau į šį reikalavimą neatsižvelgta. Įvairių pataisų, pasiūlymų buvo nemažai, o pritarimas jiems – visuotinis. Matyt, pirmiausia dėl to teko sudaryti rezoliucijų „suderinimo ir galutinio suredagavimo“

komisiją⁵⁶ ir konferencijoje skelbti iš anksto neplanuotą pertrauką. Tačiau redakcinė komisija į daugelį pataisų neatsižvelgė.

Kita vertus, kai kurios redakcinės (kartu ir principinės) pataisos į 1–3 rezoliucijas pateko. Jų visuma, autentiškas turinys nežinomas. Antai 1 rezoliucijos pabaigoje buvo skelbiama, kad lietuviai, išitraukę į kovą, kuriai vadovauja didysis Vokietijos reichas, „pasitarnaus ir savo tėvynės didžiam troškimui – Lietuvos laisvei užtikrinti“. Pogrindžio spaudos liudijimu, konferencija baigiamąją frazę pataisė taip: „Lietuvos laisvei atstatyti“⁵⁷. Konferencijos dalyviai sąvoką „Lietuva“ taisė į „Lietuvos Respubliką“, „didysis Reichas“ – į „vermachtą“ ir kt.

Pažymėtina, kad už šias rezoliucijas neoficialiojoje konferencijos dalyje nebuvo balsuojama. Protokole rašoma: „sutvarkytos rezoliucijos skaitomos ir joms pritariama“⁵⁸. Neaišku, ar tokį jų priėmimo būdą konferencijos organizatoriai planavo iš anksto, ar jį nulėmė sudėtinga konferencijos eiga. Atrodytų, kad, rezoliucijas pateikus balsavimui, joms vargu ar būtų buvę pritarta.

LYA kartu su 1–3 rezoliucijomis saugoma ir tokia konferencijos rezoliucija:

„Lietuvos konferencija, susirinkusi 1943 m. balandžio 5 d. Kaune ir išklausiusi Pirmojo Generalinio Tarėjo pranešimą apie savo šalies vidaus buitį ir apie Lietuvos politinę padėtį užsieniuose, skelbia:

1. Kad 1940 m. liepos 21 d. Liaudies Seimo deklaracija apie valstybės santvarką ir Lietuvos įstojimą į Sovietų Socialinę Respublikų Sąjungą yra niekiniai aktai, sudaryti smurtu ir klasta Lietuvą užėmus Raudonajai Armijai ir falsifikavus lietuvių tautos valią;

2. Kad Lietuva, kaip Nepriklausoma valstybė, nutraukdama visiems laikams ryšius su Sovietų Sąjunga, atstato su savo kaimynais visus tuos santykius, kurie jos buvo sudaryti ir veikė 1940 m. birželio 15 d.;

3. Kad lietuvių tauta, kurdama savo valstybinį, tautinį gyvenimą ir kultūrą, visais laikais buvo atsigręžusi į Vakarų Europą ir yra pasiryžusi ir toliau gyventi V[akarų. – R. Z.] Europos tautų bendruomenėje;

4. Kad lietuvių tauta, išlaisvinta vokiečių Reicho 1941 m. birželio 22 d. iš žiaurios Sovietų Sąjungos priespaudos ir okupacijos, nuo pat karo pradžios stojo su ginklu rankoje į kovą su bolševizmu, tą kovą visą laiką rėmė ir pasiryžusi aktingai visokeriopai ją ir toliau remti;

5. Kad turėdama galvoje SSRS reiškiamas pretenzijas į Lietuvą ir pavojų, kurį jai tas priešas sudaro, lietuvių tauta reikalauja ko greičiausiai naujokų šaukimu ir atsarginių mobilizacija sudaryti Lietuvos kariuomenę.⁵⁹

Ši rezoliucija, matyt, geriausiai atspindi konferencijoje vyravusias politines nuostatas ir dvasią. Negalima tvirtinti, kad ji nepalanki Vokietijai, jos karui su „bolševizmu“, tačiau joje kaip svarbiausia, pagrindinė siekiamybė (vertybė) ir bendradarbiavimo su Vokietija sąlyga deklaruojama nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo idėja. Neaišku, kas buvo šio dokumento autoriai. Galimas daiktas, tai Z. Blyno minima krikščionių demokratų rezoliucija, kurią, anot jo, žadėta pateikti viešam (oficialiajam) konferencijos posėdžiui⁶⁰.

Pirmoji (neoficiali) konferencijos dalis baigėsi Tautos tarybos narių rinkimais⁶¹. Šiuos rinkimus galima vertinti kaip rengėjų sumanytą būdą ir psichologinę priemonę sušvelninti konferencijos dalyvių nepasitenkinimą priimtomis rezoliucijomis, pakelti ūpą, patriotines nuotaikas prieš prasidedant antrajai, oficialiajai, konferencijos daliai.

Oficialioji konferencijos dalis prasidėjo po nedidelės pertraukos. Neaišku, ar visi dalyviai joje dalyvavo⁶². Į oficialiąją konferencijos dalį atvyko Vokiečių generalinio komisariato Lietuvoje atstovai – baronai

Wendas von der Roppas, von der Recke ir Genrikas Songinas⁶³, keletas vokiečių žurnalistų. Istoriografijoje yra tvirtinimų, kad ši konferencijos dalis tiesiogiai transliuota per Kauno radiją. Tačiau atrodytų, kad to nebuvo: svarbiausios konferencijos kalbos įrašytos į plokštelę, ir per radiją transliuoti jų įrašai.

Oficialųjį posėdį pradėjo P. Kubiliūnas. Jis pasiūlė į konferencijos prezidiumą M. Biržišką, V. Nagių-Nagevičių ir A. Pimpę. Toliau konferencijai pirmininkavo M. Biržiška. Jis pasiūlė pasveikinti Adolfą Hitlerį, kurio dėka esą ši konferencija vyksta, ir perskaitė sveikinimo A. Hitleriui tekstą⁶⁴.

Po to konferencijoje pranešimus skaitė Lietuvos generaliniai tarėjai P. Kubiliūnas, K. Navakas ir A. Ramanauskas⁶⁵.

Konferencijos pirmininkas M. Biržiška apibendrino šiuos pranešimus ir pasiūlė priimti „tas rezoliucijas, kurios pirmoj daly jau buvo apsvaistytos ir rastos tinkamiausios, atsižvelgiant į šio momento gyvenimo sąlygas ir aplinkybes“⁶⁶. Visos jos buvo iš eilės perskaitytos. Protokole pažymėta, kad visi konferencijos dalyviai joms pritarrė plojimu.

Oficialusis konferencijos posėdis pabaigtas „nuolatinio organo“ – Tautos tarybos iš 10–15 narių – sudarymu. M. Biržiška kalbėjo, kad ne viskas sklandžiai šiai tarybai „gali eiti ir sektis“, ji iš lietuvių gali sulaukti „nemalonių priekaištų ir visokių pravardžiavimų“, bet to esą nereikia bijoti. Jis kalbėjo apie „pirmąją Lietuvos Tarybą“, kuri taip pat dirbo labai sunkiomis sąlygomis ir daug nuveikė⁶⁷. Paskui jis perskaitė į Tautos tarybą pasiūlytų kandidatų sąrašą. Konferencijos dalyviai jam pritarrė plojimu.

Baigdamas konferenciją M. Biržiška jos dalyviams pasiūlė pareikšti visišką pasitikėjimą Lietuvos pirmuoju generaliniu tarėju P. Kubiliūnu. M. Biržiškos pasiūlymui buvę pritarta plojimais. Konferencija pabaigta

sugiedant Lietuvos himną, deleguoti atstovai nuvyko pagerbti žuvusių lietuvių ir vokiečių karių⁶⁸.

Po konferencijos jos prezidiumas (M. Biržiška, V. Nagius-Nagevičius, A. Pimpė) ir P. Kubiliūnas apsilankė pas Lietuvos generalinį komisarą A. von Rentelną ir įteikė jam konferencijos rezoliucijas su „tam tikru raštu“. Apie vokiečių pareigūnų reakciją konferencijos protokole rašoma: „Tos rezoliucijos Komisariate tikrinamos. Dėl kai kurių pakeitimų Generalinis Komisaras nepatenkintas. Konferencijos pirmininkas prof. M. Biržiška, gelbėdamas situaciją, sutinka tas rezoliucijas atitaisyti taip, kaip buvo aprobuoti Komisariate jų projektai.“⁶⁹

Taigi paskelbtosios 1943 m. balandžio 5 d. „Lietuvių konferencijos“ rezoliucijos nebuvo tikslūs, autentiški dokumentai. Vokiečių generalinio komisariato Lietuvoje pareigūnams reikalaujant ir grasinant, savavališku konferencijos pirmininko M. Biržiškos sprendimu jos buvo pataisytos, o kartu – suklastotos.

Konferencija baigėsi balandžio 5 d. vakare „tautos atstovams“ surengtu pobūviu. Į jį atvyko A. von Rentelnas, Vokiečių generalinio komisariato skyrių vedėjai, Lietuvos generalinės srities saugumo komendantas generolas E. Justas su štabu, SS ir policijos vadas Lietuvoje L. Wysockis, vokiečių saugumo policijos ir SD vadas Karlas Jägeris ir kiti. Pobūvyje kalbą pasakė P. Kubiliūnas. Jis dėkojo konferencijos organizatoriams, ypač M. Biržiškai⁷⁰. Pogrindžio šaltinių tvirtinimu, vokiečiai buvo patenkinti, vadino lietuvius „draugais“, vylėsi, jog po konferencijos mobilizacija Lietuvoje vyks sėkmingai.

Neabejotinai didelis, neginčytinas ir prieštaragai vertintinas buvo M. Biržiškos vaidmuo ir poveikis konferencijos eigai ir jos priimtiems nutarimams. Kita vertus, galima įžvelgti to meto politikų (lietuvių administracijos pareigūnų) siekį pasinaudoti M. Biržiškos – žymaus mokslininko, kultū-

rininko ir visuomenės veikėjo – autoritetu ir įtaka visuomenėje.

PO KONFERENCIJOS: REAKCIJA, ATGARSIAI, PADARINIAI. TAUTOS TARYBOS VEIKLA

Konferencijos rezoliucijos nedelsiant buvo paskelbtos oficialiojoje lietuvių ir vokiečių spaudoje. Kartu su oficialiu konferencijos aprašymu jos buvo įteiktos užsienio žurnalistams su priedašu, kad tai esąs vienas iš konkrečių faktų, kaip (t. y. civilizuotai, demokratiškai) kuriama „naujoji tvarka Europoje“⁷¹. P. Kubiliūnas Lietuvos visuomenę kvietė „konferencijos balsą“ priimti jautriai, su visa rimtimi, be neapgaltoto karščiavimo ir priekaištų, pykčio ir pagiežos. Esą kitos išeities negali būti, jei nenorima Lietuvai nelaimių⁷².

Vokiečių saugumo policijos ir SD vertinimu, konferencijai teko rasti išeitį iš „visai beviltiškos“ padėties, susidariusios po to, kai lietuviai nepakluso kvietimui sudaryti savo SS legioną, o vėliau formuoti tokio legiono jiems nebuvo leista: „Be abejo, konferencija labai sumažino įtempimą ir nors formaliai pademonstravo lietuvių tautos valią dalyvauti kovoje prieš bolševizmą. Iš tiesų, į ją dėtas viltis ji mažai pateisino.“⁷³

Iš tikrųjų konferencijos sušaukimas, jos priimtoms vokiečiams palankios rezoliucijos leido išvengti atviro konflikto, sudarė vokiečiams sąlygas „garbingai“ išeiti iš konfliktinės padėties, lėmė vokiečių ir lietuvių santykių atoslūgį. Sumažėjo vokiečių represijų pavojus, kuris grėsė ir išties buvo realus lietuvių inteligentijai.

Tačiau tai buvo tik vienas konferencijos reikšmės aspektas. Nors ir sudėtingomis aplinkybėmis, konferencija priėmė sprendimus, įpareigojusius lietuvius dalyvauti kare Vokietijos pusėje. A. von Rentelnas jau

1943 m. balandžio 6 d. skelbime „Visiems 1919–1924 metais gimusiems vyrams“ pareikalavo registruotis „karinės reikšmės darbams“, o nesiregistravusiems grasino sunkių darbų kalėjimais ar priverčiamųjų darbų stovyklomis. Tą pačią dieną panašų potvarkį išleido pirmasis Lietuvos generalinis tarėjas P. Kubiliūnas⁷⁴.

1943 m. balandžio mėn. pasakytoje direktyvinėje kalboje Lietuvos apskrčių viršininkų suvažiavime A. von Rentelnas dar kartą atkreipė dėmesį į įsipareigojimus, kuriuos konferencijoje prisiėmė lietuvių administracijos pareigūnai. Valsčių, kuriuose mobilizacijos rezultatai būsią „labai prasti“, pareigūnus jis grasino patraukti atsakomybėn⁷⁵.

Taigi konferencijoje „tautos atstovai“ suteikė okupantų vokiečių „totalinės mobilizacijos“ veiksams teisėtumo, moralumo regimybę okupuotame krašte. Neatsitiktinai oficialioji propaganda stengėsi pabrėžti, kad konferencijoje dalyvavo įvairioms profesijoms ir įvairioms buvusioms politinėms srovėms atstovavę žmonės iš visos Lietuvos, kad „tautos atstovų“ balsas esąs reikšmingas⁷⁶. Dėl tos pačios priežasties visos antinacinio pagrindžio srovės iš esmės vienu balsu pasmerkė konferenciją, jos priimtas rezolucijas vertino kaip „niekines“, lietuvių tautą niekam „neįpareigojančias“, prilygino jas 1940 m. sovietiniam „Liaudies seimui“ ir jo priimtiems „istoriniams“ nutarimams.

Antinacinis pagrindis ypač stengėsi sušvelninti konferencijos sukeltus neigiamus tarptautinius atgarsius ir padarinius, Lietuvai nepalankų ir žalingą išpūdį Vakarų demokratiname pasaulyje. Vienu ryškiausių tokių mėginimų galima laikyti propagandinę akciją dėl tariamai konferencijos dalyvių priimto ir nusiųsto A. Hitleriui nepasitenkinimo memorandumo. Žurnalistas ir rezistentas Antanas Valiukėnas savo 1943 m. balandžio 16 d. pranešime Vakarams rašė, kad konferencijos dalyviai priėmė ir nusiuntė

A. Hitleriui memorandumą. Savo pranešime jis pateikė ir memorandumo tekstą⁷⁷. A. Valiukėno žodžiais, konferencijos dalyviai memorandumą A. Hitleriui nusiuntė norėdami pateikti „tikrąją konferencijos paveikslą vis-a-vis šios dienos Lietuvos politinės padėties svarbiausiu [Lietuvos suverenumo. – R. Z.] klausimu“. Memorandume konferencijos dalyviai esą tvirtino joje negalėję pareikšti „savo pažiūrų pagrindų principinės reikšmės“, kreipėsi į A. Hitlerį „su prašymu leisti Lietuvai vykdyti savo suverenias teises“⁷⁸ ir kt. A. Valiukėno tvirtinimu, memorandumą pasirašė 90 iš 93 konferencijos dalyvių⁷⁹.

Sunku patikėti, kad konferencijos dalyviai būtų priėmę tokį drąsų, kritišką, sumenkinantį ir diskredituojantį šio renginio darbą dokumentą. Be to, sunku patikėti, kad dalyviai memorandumą taip gausiai ir vieningai būtų pasirašę.

Konferencijos protokole apie memorandumą neužsimenama, jo pėdsakų nepavyko aptikti jokiuose kituose šaltiniuose. Tiesa, memorandumu užuominų esama pagrindžio spaudoje, tačiau joje abejota, ar memorandumas pasiekė adresatą⁸⁰.

Taigi A. Valiukėno į Vakarus išsiųstą konferencijos dalyvių vardu nežinia kieno rašytą memorandumą tenka vertinti kaip propagandinę akciją siekiant įgyvendinti jau minėtus tikslus. Beje, akciją galima laikyti sėkminga: apie (tariamą) memorandumą A. Hitleriui sužinojo Švedijos, JAV ir kitų Vakarų šalių valstybinės institucijos⁸¹.

J. Brazaitis savo knygoje tvirtina, esą švedų spaudą pasiekė žinia, kad konferencija pasisakiusi už Lietuvos nepriklausomybę, o tai sukėlė Berlyne „susijaudinimą“, „atsiliepusių vietos lietuvių tardymais ir grasinimais, beieškant žinios autoriaus“⁸². (Jei tai tiesa, „žinios autorius“, be abejo, buvo A. Valiukėnas.)

J. Brazaitis taip pat rašo apie „pasipiktinimo bangą“, kilusią Lietuvoje dėl visos konferencijos procedūros. Esą ypač piktin-

tasi tuo, kad vokiečiai suklastojo konferencijos rezoliuciją⁸³. Tai atrodytų kiek perdėta. Antai, konferencijos dalyvio kun. J. Čepėno liudijimu, „tautos atstovai“ buvo įpareigoti grįžę namo informuoti žmones apie priimtus nutarimus. J. Čepėnas Anykščių bažnyčioje tai padaręs po mišių pirmą sekmadienį po konferencijos. Apie 300 žmonių jo informaciją išklaušė be entuziazmo, ramiai, norinčiųjų pasisakyti neatsirado⁸⁴.

Be abejo, konferencija sustiprino lietuvių politinės visuomenės nusivylimo vokiečiais nuotaikas. Nors kritikos netrūko ir anksčiau, šio renginio organizatorių ir vykdytojų veikla buvo vertinama itin kritiškai, netgi kaip tautos interesų išdavystė. Konferencijos pirmininkas M. Biržiška jos dalyviams parašė pasiaiškinimą, kokiomis aplinkybėmis buvo pakeistas rezoliucijos tekstas, jį ne kartą skaitė lietuvių visuomenės veikėjams, studentams⁸⁵.

Beje, propagandinė konferencijos reikšmė vokiečiams vertintina kaip nevienareikšmė. Nesėkmę 1943 m. pradžioje formuojant SS legioną Lietuvoje vokiečių propaganda aiškino kaip „tam tikrų“ negausių intelektualių sluoksnių neigiamo poveikio rezultatą. Tačiau ir „sveikosios tautos dalies“, pirmiausia „ūkininkų“, atstovai „Lietuvių konferencijoje“ neparodė paklusnumo, kėlė Lietuvos suverenumo ir kitus nepageidaujamus klausimus. Po konferencijos vokiečiai galėjo įsitikinti, kokios menkos jų politinės pozicijos ir atrama lietuvių visuomenėje.

Žinias apie konferenciją įvairiais kanalais gaudė, su susierzinimu ir tam tikru nerimu įvykius Lietuvoje stebėjo sovietinė Lietuvos vadovybė Maskvoje. Antano Sniečkaus vertinimu, konferencija, kurioje dalyvavo „keletas dešimčių tėvynės išdavikų“, vadovaujamų prof. M. Biržiškos, buvo „naujas vokiečių demagoginis manevras“ nepavykus suformuoti SS legiono. Esą konferencijoje išrinktą Tautos tarybą, nors ir neturinčią

jokių teisių, karą pralaiminti Vokietija gali panaudoti „kovoje prieš Tarybų Lietuvą“, jos vaidmuo būtų panašus į Lietuvos Tarybos vaidmenį 1918 m.⁸⁶

„Lietuvių konferencija“ vertė susirūpinti ir SSRS centrinės politinės bei karinės žinybas. Jau 1943 m. apie konferencijos dalyvius pradėta rinkti medžiaga represijoms prieš juos, jie, kaip „tėvynės išdavikai“, įtraukti į SSRS NKGB 2-osios valdybos sąrašą, paskelbta jų paieška. Sovietus ypač siutino M. Biržiškos – 1940–1941 m. jų toleruoto, neišvežto į SSRS profesoriaus, Vilniaus universiteto rektoriaus – „išdavystė“, jis paskelbtas lietuvių tautos priešu, „pardaviku“⁸⁷.

Kokia buvo konferencijoje išrinktos Tautos tarybos veikla? Apie ją vokiečiai negreitai leido skelbti spaudoje, o jos nariams – susirinkti ir pradėti veiklą. Tautos tarybą A. von Rentelnas patvirtino tik 1943 m. birželio 16 d.; jos narių skaičius buvo sumažintas iki 12 asmenų⁸⁸.

Antinacinio pagrindžio šaltinių duomenimis, pirmasis Tautos tarybos posėdis įvyko 1943 m. liepos 26 d. Kaune. Lietuvos pirmojo generalinio tarėjo P. Kubiliūno paaiškinimu, Tautos tarybos nariai turėjo būti jo patarėjai. Tautos tarybos pavadinimas viešai negalėjo būti minimas, savo vardu ji negalėjo skelbti jokių pareiškimų ir atsisaukimų. Esą Tautos tarybos nariai, sužinoję apie savo funkcijas, buvo patenkinti, kad jos nežymios, atsakomybė menka, todėl jie lietuvių tautai nepadarysį „nei gero, nei blogo“⁸⁹.

Taigi Tautos tarybos statusas iš tikrųjų buvo menkas, tai matyti iš palyginimo su 1943 m. liepos mėn. įsteigta panašaus pobūdžio institucija Baltarusijoje – vadinamąja Baltarusijos pasitikėjimo taryba⁹⁰. Tokį Tautos tarybos statusą, matyt, lėmė vokiečių netenkinusi įvykių eiga Lietuvoje, jų nenoras plėsti ir stiprinti lietuvių savivaldos, pati Tautos tarybos veikla, jos radikalūs pasiūlymai ir reikalavimai.

Antai jau pirmame Tautos tarybos posėdyje, P. Kubiliūnui padarius pranešimą apie vokiečių civilinę valdžią ir jos politiką Lietuvoje, jos nariai siūlė P. Kubiliūnui reikalauti iš vokiečių, kad darbo jėgos mobilizavimas būtų perduotas lietuvių administracijai, kėlė Lietuvos universitetų atidarymo ir veikimo klausimą (P. Kubiliūno nuomone, apie tai negalėjo būti nė kalbos, nes profesoriai pasirodė nesą „priebrendę“ auklėti jaunuomenės „naujosios Europos dvasia“; universitetai nebuvo atidaryti, tačiau jų personalas galėjo dirbti mokslo tiriamąjį, pusiau slaptai – ir pedagoginį darbą). Tarybos nariai taip pat reikalavo grąžinti į Štuthofo koncentracijos stovyklą išvežtus Lietuvos inteligentus (tai nebuvo padaryta, tačiau jiems suteiktas „garbės kalinių“ statusas) ir t. t.

Kai 1943 m. rugpjūčio mėn. vokiečiai Rytų Lietuvoje vykdė masines žmonių gaudynes darbams, pagrindžio spaudos liudijimu, „2-ojo okupacinio seimo atstovai“ P. Kubiliūnui ir M. Biržiškai įteikė protesto memorandumus, tačiau jokio atsakymo į juos negavo⁹¹.

Svarbiausia, kad 1943 m. lapkričio 23–24 d. Tautos taryba atskirai ir kartu su kviesniniais karininkijos ir visuomenės atstovais atmetė SS lietuvių legiono steigimo idėją ir pasisakė už Lietuvos kariuomenės organizavimą⁹².

Dėl kišimosi į vokiečių okupacinio režimo politiką Lietuvoje, įvairių palyginti radikalių reikalavimų Tautos taryba nebuvo reikalinga vokiečių okupaciniam režimui ir netgi lietuvių administracijai. Tolesnėje įvykių raidoje jos veiklos pėdsakai sunkiai apčiuopiami ar išvis išnyksta. 1943 m. „Lietuvių konferencija“ ir joje išrinkta Tautos taryba ilgalaikėje perspektyvoje iš tiesų nepateisino į jas dėtų vilčių.

1944 m. pavasarį sovietinės okupacijos grėsmės akivaizdoje sprendžiant Vietinės rinktinės steigimo ir kitus Lietuvos likimo

klausimus buvo kilusi mintis sušaukti dar vieną „Lietuvių konferenciją“⁹³. „Lietuvių konferencijos“ idėja (beje, vėl generalinio tarėjo J. Paukščio iniciatyva) svarstyta 1944 m. rudenį Vokietijoje, jai organizuoti netgi sudaryta iniciatyvinė grupė. Tačiau pasitraukusių į Vokietiją lietuvių politinių veikėjų karštosiose diskusijose ši mintis buvo atmesta. Vis dėlto vokiečiams buvo reikalinga jų interesams tarnaujanti lietuvių politinė institucija. 1945 m. pavasarį Vokietijos Rytų reikalų ministerijos pareigūnų suieškotas ir priverstas P. Kubiliūnas sutiko sukviesti visus Lietuvos generalinius tarėjus, 1943 m. balandžio konferencijos išrinktos Tautos tarybos narius. Jų susirinkimas turėjo įvykti 1945 m. kovo 9 d.⁹⁴, tačiau taip ir neįvyko.

Visų „lietuvių konferencijų“ nesėkmių priežastys iš esmės buvo vienodos. Vokietijos nacistai vis labiau ryškėjusio ir net akivaizdaus, neišvengiamo pralaimėjimo akivaizdoje nepripažino lietuvių tautai teisės į valstybingumą, siekė besąlygiškai pajungti ją savo interesams ir neketino plėtoti santykių lygiateisiškumo pagrindų.

IŠVADOS

1943 m. pradžioje okupuotos Lietuvos visuomenei pasipriešinus SS lietuvių legiono steigimui (platesne prasme – mėginimui įvykdyti karinę mobilizaciją), komplikavosi vokiečių okupacinio režimo santykiai su lietuvių politine visuomene. 1943 m. balandžio 5 d. sušaukta „visos Lietuvos“ atstovų konferencija turėjo ieškoti politinių sprendimų išeiti iš susidariusios konfliktinės, krizinės padėties. Vokietijos okupacinis režimas siekė užsitikrinti lietuvių visuomenės paramą savo mobilizaciniais siekiams, suteikti jiems teisėtumo regimybę, lietuvių politinis elitas – išvengti represijų, išsaugoti privilegijuotą lietuvių padėtį, iš kare silpstančios

Vokietijos gauti didesnių politinių nuolaidų, Lietuvos suverenumo teisių.

Konferencija atspindėjo žymios lietuvių politinio elito ir visuomenės dalies orientavimosi į Vokietiją, pasitikėjimo ja nuostatas ir lūkesčius. Konferencija, nors ir sudėtingomis aplinkybėmis, priėmė sprendimus, įpareigojusius lietuvių tautą kolaboruoti su Vokietija jos darbo ir karo tarnybų struktūrose.

Kita vertus, konferencija atskleidė menkas vokiečių okupacinio režimo politines pozicijas, atramą lietuvių visuomenėje. Net ir tarp parinktų į konferenciją „tautos atstovų“

stipriai pasireiškė okupacinio režimo politinės kritika, reikalavimai jį sušvelninti, įgyvendinti Lietuvos valstybingumo siekius.

Konferencija sustiprino ir paspartino lietuvių politinio elito ir visos visuomenės nusivylimo Vokietija procesus, antinacinio pasipriešinimo stiprėjimą, jo politinių jėgų telkimąsi ir veiklą. Konferencija parodė, kad Vokietija, net ir pašlijus jos padėčiai karo frontuose, nesirengė pripažinti lietuvių tautai jokių, net ir dalinio suverenumo ir valstybingumo, teisių ir toliau siekė, kad ji besąlygiškai kolaboruotų.

Nuorodos

¹ K. Rukšėnas, *I vergovę*, Vilnius, 1966, p. 56; J. Bulavas, *Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas*, Vilnius, 1969, p. 148.

² S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos: kario atsiminimai* (fotografuotinis leidimas), d. 2, Vilnius, 1990, p. 326–333; To paties, *Lietuvos likimo kelias: iš mano užrašų*, t. IV, Chicago, 1982, p. 350–356; J. Brazaitis, *Vienų vieni* (fotografuotinis leidimas), Vilnius, 1990, p. 165–168; J. Matulionis, *Neramios dienos*, Toronto, 1975; „Suvažiavimas Kaune (iš dalyvio užrašų)“, *Karys*, 1960, Nr. 5(1362), gegužė, p. 133–136 (galima spėti, kad užrašų (atsiminimų) „Kario“ žurnale autorius yra Jonas Vėgelis, atstovavęs konferencijoje Rokiškio apskrįčiai); B. Nemickas, „Vokiečių nepasisekusi mobilizacija ir jos padariniai dokumentų atšvaistėje“, *Aidai*, 1985, Nr. 4(353), p. 228–243.

³ R. Laukaitytė, *Lietuvos bažnyčios vokiečių okupacijos metais (1941–1944)*, Vilnius, 2010, p. 46–57; V. B. Pšibilskis, *Mykolas Biržiška: patrioto, mokslininko, kultūrininko gyvenimo ir veiklos pėdsakais*, Vilnius, 2009, p. 338–360; M. Treinys, *Gyvenimas – meteoro skrydis: žurnalisto ir rezistento Antano Valiukėno, jo kartos ir idėjų likimo apybraiža*, Kaunas, 2003, p. 382–396.

⁴ „Konferencijos nutarimai“, *Ateitis*, 1943, balandžio 6; M. Treinys, op. cit., p. 393–394; M. Bloznelis, *Lietuvių frontas*, Kaunas, 2008, p. 332–333; Klerikalų antilaudinė ir antitarybinė veikla Lietuvoje, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. 3377, ap. 55, b. 248, l. 46a–51.

⁵ Lietuvos konferencijos, įvykusios Kaune 1943 m. balandžio 5 d., protokolas (toliau – Konferencijos protokolas), ibid., ap. 48, b. 346, l. 2–3.

⁶ Priedai Nr. 1–1a – į konferenciją išrinktų atstovų sąrašai; Nr. 2–5 – joje dalyvavusių „tautos atstovų“ sąrašai; Nr. 6 – 1943 m. kovo 19 d. atsisaukimas į lietuvių tautą; Nr. 7–9 – konferencijos sveikinimo A. Hitleriui tekstas, konferencijos pirmininko prof. M. Biržiškos pasiūlymai; Nr. 10–12 – Lietuvos generalinių tarėjų P. Kubiliūno, K. Navako, A. Ramanausko konferencijoje skaityti pranešimai; Nr. 13–20 – konferencijos rezoliucijų projektai, priimtos rezoliucijos, jų galutiniai pataisymai ir „tam tikras“ raštas prie jų.

⁷ Pirmojo generalinio tarėjo P. Kubiliūno kalba Lietuvos konferencijoje, jo pareiškimas spaudos atstovams, konferencijos darbotvarkė, rezoliucijos ir kt., Generalinių tarėjų pasitarimų juodraštiniai protokolai, LCVA, f. R-1549, ap. 1, b. 1, l. 1–41; b. 14, l. 1–10 ir kt.

⁸ M. Pečiulionio baudžiamoji byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 9164/3; J. Čepėno baudžiamoji byla, ibid., b. 34837/3; Išrašai iš buvusio Eišiškių aps. viršininko P. Kazakevičiaus baudžiamosios bylos, ibid., f. 3377, ap. 55, b. 97, l. 11–12 ir kt.

⁹ Vyriausiojo lietuvių komiteto „Atsisaukimas“, *Nepriklausoma Lietuva*, 1943, kovo 15.

¹⁰ Vokiečiai 1943 m. vasario 26 d. P. Kubiliūnui pasiūlė pasirašyti bendrą su minėtais aukštais vokiečių pareigūnais atsisaukimą. P. Kubiliūnas nesutiko ir pasižadėjo išleisti atskirą atsisaukimą, pasirašytą visų Lietuvos generalinių tarėjų, žr.: Generalinių tarėjų pasitarimų juodraštiniai protokolai,

LCVA, f. R-1549, ap. 1, b. 14, l. 4. Toks atsisaukimas buvo rengiamas, tačiau išsiskyrė nuomonės dėl jo turinio ir generaliniai tarėjai atsisakė jį pasirašyti. Atsisaukimas buvo paskelbtas kovo 2 d. tik su P. Kubiliūno parašu. Kovo 2 d. visi generaliniai tarėjai buvo sušaukti į Generalinį komisariatą, kur jų reikalaujama pasirašyti po P. Kubiliūno atsisaukimo tekstu. Pasirašė tik generaliniai tarėjai J. Paukštys ir K. Germanas, kiti, nors ir išlaikyti komisariate šešias valandas, tai padaryti atsisakė, *ibid.*

¹¹ K. Rukšėnas, *op. cit.*, p. 55.

¹² Antai Ostlando SS ir policijos vadas F. Jekelnas žlugus SS lietuvių legiono formavimo idėjai siūlė šukuoti miškus, gaudyti besislapstančius Lietuvos vyrus, pagąsdinimo ir sudrausminimo tikslais keletą šimtų jų sušaudyti, žr.: „Generolo Emilio Justo 1946 m. parodymai“, *Laisvės kovų archyvas*, t. 9, Kaunas, 1993, p. 149.

¹³ Matyt, P. Kubiliūnas tomis dienomis pirmiausia turėjo galvoje vadinamojo Patikėtinio rusų gyventojų reikalams Lietuvoje biuro (dar vadinto Rusų komitetu) įsteigimą 1943 m. kovo 6 d. Vokiečių nuolaidos Lietuvos rusams, potencialiai ir kitoms tautinėms mažumoms, pirmiausia lenkams, kėlė didelį nerimą lietuvių savivaldos administracijai.

¹⁴ Generalinių tarėjų pasitarimų juodraštiniai protokolai, LCVA, f. R-1549, ap. 1, b. 14, l. 5.

¹⁵ *Ibid.*, l. 6. Neaišku, ar P. Ivanausko pavardė dokumente pabraukta, ar išbraukta. Šiaip ar taip, matyt, jis išskirtas dėl savo provokiškų pažiūrų. M. Mackevičius, 1941–1943 m. teisingumo generalinis tarėjas, iš kitų Lietuvos generalinių tarėjų išskirtas dėl ypač neigiamo požiūrio į SS legiono steigimą ir kitus vokiečių reikalavimus. 1943 m. kovo mėn. jis buvo išvežtas į Štuthofio koncentracijos stovyklą.

¹⁶ *Ibid.*, l. 7–8.

¹⁷ S. Raštikis, *Lietuvos likimo kelias*, t. IV, p. 352–353.

¹⁸ Pogrindžio spauda skelbė, kad po išspausdintu atsisaukimu atsirado pavardės žmonių, kurie iš tikrųjų jo nebuvo pasirašę, žr.: „Konferencija“, *I laisvę*, 1943, balandžio 1. Iš archyvinio atsisaukimo varianto galima spręsti, kad jį pasirašė 17 asmenų, žr.: LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 72, l. 13; LYA, f. 3377, ap. 55, b. 17, l. 130–131. Iš P. Kubiliūno sukviesto pasitarimo dalyvių atsisaukimą atsisakė pasirašyti prof. I. Končius ir J. Fledžinskis.

¹⁹ S. Raštikis, *Lietuvos likimo kelias*, t. IV, p. 352–353.

²⁰ *Ibid.*, p. 354.

²¹ LCVA, f. R-1549, ap. 1, b. 1, l. 1.

²² Antai liaudininkų pakraipos pogrindžio laikraštis „Nepriklausoma Lietuva“ rašė, kad nė vienas padorus lietuvis negali būti šios konferencijos dalyvis, net verčiamas prievarta turi į ją nevykti, žr.: *Nepriklausoma Lietuva*, 1943, kovo 23, balandžio 2. Tai buvo specialios, nukreiptos prieš konferenciją, šio pogrindžio laikraščio laidos.

²³ S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos*, d. 2, p. 330.

²⁴ Konferencijos dalyvio (Utenos aps. atstovo) kunigo J. Čepėno 1951 m. sausio 13 d. parodymai KGB, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 34837/3, l. 174–175.

²⁵ Antai Eišiškių apskričiai konferencijoje atstovavo jos viršininkas P. Kazakevičius, tardytojas P. Čeinys, mokyklų inspektorius P. Turūta, Ašmenos apskričiai – F. Čižas, A. Kunigauskas, V. Ščeponavičius, Svierių apskričiai – jos viršininkas S. Titiškis.

²⁶ J. Brazaitis, *op. cit.*, p. 167.

²⁷ Istorikės R. Laukaitytės skaičiavimais, konferencijoje galėjo dalyvauti 11–13 šio luomo atstovų. Vokiečių saugumo policijos duomenimis, jų dalyvavo net 17, žr.: R. Laukaitytė, *op. cit.*, p. 51.

²⁸ Konferencijos protokolai, LYA, f. 3377, ap. 48, b. 346, l. 2.

²⁹ „Suvažiavimas Kaune (iš dalyvio užrašų)“, p. 133.

³⁰ Antisovietinio pogrindžio dalyvio Kaune L. Butkevičiaus 1946 m. sausio mėn. parodymai KGB, LYA, f. K-8, ap. 10, b. 22, l. 60.

³¹ LCVA, f. R-1549, ap. 1, b. 1, l. 12. Neaišku, ar šie susitikimai įvyko.

³² S. Raštikis, *Lietuvos likimo kelias*, t. IV, p. 354–355.

³³ Konferencijos protokolai, LYA, f. 3377, ap. 48, b. 346, l. 2.

³⁴ Nors šis skaičius parašytas aiškiai, jis gali būti apsirikimo, korektūros klaida.

³⁵ „Konferencija nieko nepakeitė“, *I laisvę*, 1943, balandžio 12; B. Nemickas, *op. cit.*, p. 240.

³⁶ Konferencijos protokolai, LYA, f. 3377, ap. 48, b. 346, l. 2.

³⁷ P. Kubiliūno kalbų, pasakytų „Lietuvių konferencijoje“, juodraščiai, LCVA, f. R-1549, ap. 1, b. 1, l. 13–23; *Ateitis*, 1943, balandžio 6.

³⁸ Konferencijos protokolai, LYA, f. 3377, ap. 48, b. 346, l. 2. Kunigas, mokytojas J. Steponavičius buvo Zarasų aps. viršininkas. Pasižymėjo erudicija, buvo geras oratorius, iki pat okupacijos pabaigos garbino „vokišką tvarką“, išliko aktyvaus kolabo-

ravimo su vokiečiais šalininkas. 1944 m. vasarą Žemaitijoje jis organizavo Tėvynės apsaugos rinktinę, žr.: *Lietuvių enciklopedija*, South Boston, t. 28, 1963, p. 501; R. Laukaitytė, op. cit., p. 59.

³⁹ Konferencijos protokolas, LYA, f. 3377, ap. 48, b. 346, l. 2.

⁴⁰ Yra liudijimų, jog konferencijos posėdis nebuvo protokoluojamas specialiai, kad jo dalyviai galėtų nevaržomai, „visai laisvai pasisakyti ir viską apsvarstyti“, „Suvažiavimas Kaune (iš dalyvio užrašų)“, p. 135.

⁴¹ „Kas neskelbiama“, *I laisvę. Ekstra laida*, 1943, balandžio 8. Panašiai diskusijų eiga nušviesta ir str. „Konferencijos eiga“, *Nepriklausoma Lietuva*, 1943, gegužės 1.

⁴² F. Kemešio 1946 m. spalio 22 d. ir 1947 m. sausio 10 d. parodymų KGB protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-1607 LI, l. 18, 72–73.

⁴³ Išrašai iš M. Pečiulionio 1946 m. sausio 8 d. parodymų KGB, ibid., f. 3377, ap. 55, b. 47, l. 152–153; „Kas neskelbiama“, *I laisvę*, 1943, balandžio 8.

⁴⁴ „Suvažiavimas Kaune (iš dalyvio užrašų)“, p. 135.

⁴⁵ „Kas neskelbiama“, *I laisvę. Ekstra laida*, 1943, balandžio 8; Z. Blynas, *Karo metų dienoraštis, 1941–1944 m.*, Vilnius, 2007, p. 461. Z. Blyno tvirtinimu, M. Biržiška „net raštu ar kitokiu būdu“ buvo pasižadėjęs A. von Rentelniui, kad „incidentų“ konferencijoje nebus.

⁴⁶ Po karo KGB tardomas konferencijos dalyvis, buvęs Eišiškių aps. viršininkas P. Kazakevičius tvirtino, kad dalyviai suskilo į dvi stovyklas, dėl to konferencijos darbą teko laikinai sustabdyti (t. y. padaryti pertrauką), P. Kazakevičiaus 1952 m. rugpjūčio 12 d. parodymai KGB, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 97, l. 12.

⁴⁷ „Po konferencijos“, *Nepriklausoma Lietuva*, 1943, balandžio 15.

⁴⁸ Z. Blynas, op. cit., p. 458–459, 461.

⁴⁹ Konferencijos protokolas, LYA, f. 3377, ap. 48, b. 346, l. 2.

⁵⁰ Kazys Pukėnas – Trakų aps. atstovas, Trakų mokytojų seminarijos kapelionas, žr.: „Konferencijos dalyvių sąrašas“, *Ateitis*, 1943, balandžio 6.

⁵¹ Konferencijos protokolas, LYA, f. 3377, ap. 48, b. 346, l. 2–3.

⁵² Z. Blynas, op. cit., p. 458.

⁵³ Konferencijos protokolas, LYA, f. 3377, ap. 48, b. 346, l. 3.

⁵⁴ *Ateitis*, 1943, balandžio 6; M. Bloznelis, op. cit., p. 332–333 ir kt.

⁵⁵ „Konferencijos eiga“, *Nepriklausoma Lietuva*, 1943, gegužės 1.

⁵⁶ Į ją išrinkti prof. D. Krivickas (Kauno atstovas), J. Steponavičius, A. Juknevičius (advokatas, Vilniaus atstovas) ir V. Makutėnas (Trakų aps. atstovas).

⁵⁷ „Konferencija nieko nepakeitė“, *I laisvę. Ekstra laida*, 1943, balandžio 12.

⁵⁸ Konferencijos protokolas, LYA, f. 3377, ap. 48, b. 346, l. 2.

⁵⁹ Ibid., ap. 58, b. 248, l. 49.

⁶⁰ Z. Blynas, op. cit., p. 461.

⁶¹ Į Tautos tarybą pasiūlyta ir išrinkta 18 asmenų: M. Biržiška (profesorius, Vilniaus universiteto rektorius), K. Dabulevičius (Vilniaus miesto burmistras), A. Juknevičius (advokatas, Vilnius), V. Vaičiulis (kunigas, Jieznas, Alytaus aps.), A. Bričkus (ūkininkas, Kretingos aps.), D. Krivickas (profesorius, Vilniaus universiteto prorektorius), V. Nagius-Nagevičius (atsargos generolas, Kauno karo muziejaus viršininkas), K. Jacevičius (Kaunas), A. Birontas (atsargos pulkininkas, Kaunas), K. Navakas (atsargos generolas, Panevėžys), A. Pimpė (ūkininkas, Kėdainių aps.), J. Baronas (ūkininkas, Rokiškio aps.), J. Eidukevičius (ūkininkas, Vilkaviškio aps.), F. Kemešis (kunigas, Dotnuvos žemės ūkio akademijos fakulteto dekanas, Kėdainių aps.), J. Motiejūnas-Valevičius (ūkininkas, Švenčionių aps.), J. Elisonas (gimnazijos direktorius, Panevėžys), J. Steponavičius (kunigas, gimnazijos mokytojas, Zarasai) ir K. Kalendra (Vilniaus aps. viršininkas), Konferencijos protokolas, LYA, f. 3377, ap. 48, b. 346, l. 2.

⁶² Pogrindžio spauda tvirtino, kad prieš oficialų posėdį M. Pečiulionis išėjo iš konferencijos, „Kas neskelbiama“, *I laisvę. Ekstra laida*, 1943, balandžio 8.

⁶³ W. von der Roppas – A. von Rentelno padėjėjas, adjutantas, SS hauptsturmführeris, baronas, kilęs iš Panevėžio. Von der Recke – SA šturmbanführeris, Vokiečių generalinio komisariato Lietuvoje pareigūnas. Rūpinosi žemės ūkio klausimais, gerai mokėjo lietuvių kalbą. G. Songinas – lietuvis ryšių karininkas prie SS ir policijos vado Lietuvoje, SS lietuvių legiono formavimo štabo viršininkas. 1944 m. pasitraukė į Vakarus.

⁶⁴ Sveikinimas dėl savo pobūdžio negalėjo būti ilgas dokumentas, tačiau protokole nurodoma, jog jį sudarė net trys priedai (Nr. 7–9). Neaišku, kokie tai buvo dokumentai.

⁶⁵ Jų kalbos turėjo būti pridėtos prie konferenci-

jos protokolo (10–12 priedai). Archyvuose autoriui jų rasti nepavyko.

⁶⁶ Konferencijos protokolas, LYA, f. 3377, ap. 48, b. 346, l. 3.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Vainiką prie Nežinomojo kareivio kapo Karo muziejaus sodelyje padėjo M. Biržiška ir Švenčionių aps. atstovas A. Rymas, o generolas K. Navakas su keletu konferencijos atstovų – ant vokiečių karių kapų Šančiuose.

⁶⁹ Konferencijos protokolas, LYA, f. 3377, ap. 48, b. 346, l. 3.

⁷⁰ P. Kubiliūnas kalbėjo: „Kiek Jūs čia, pone profesoriau, prisidėjot ir kiek daug padarėt, aš čia nesiimu net vertinti. Tai ateities dalykas“, LCVA, f. R-1549, ap. 1, b. 1, l. 6. Raginamas pasisakyti, M. Biržiška nekalbėjo, teisinosi nuovargiu, žr.: V. B. Pšibilskis, op. cit., p. 352.

⁷¹ „Konferencija ir propaganda“, *Į laisvę*, 1943, gegužės 5.

⁷² P. Kubiliūnas, „Lietuviškam reikalui“, *Karys*, 1943, balandžio 6.

⁷³ Vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje ataskaita Vyriausiajai reicho saugumo valdybai Berlyne apie padėtį Lietuvoje 1943 m. balandžio mėnesį, *Nacionalistų talka hitlerininkams: [Dokumentų rinkinys]*, Vilnius, 1970, p. 111.

⁷⁴ *Ateitis*, 1943, balandžio 7–8.

⁷⁵ *Nacionalistų talka hitlerininkams*, p. 112.

⁷⁶ „Tautos atstovų balsas“, *Ateitis*, 1943, balandžio 8.

⁷⁷ M. Treinys, op. cit., p. 395–396.

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Ibid., p. 396; B. Nemicko paskelbtame memorandumo tekste pasirašiusiųjų sąrašė išvardytos 79 pavardės, kitų pavardžių esą trūksta „pasimetus paskutiniam dokumento lapui“, žr.: B. Nemickas, op. cit., p. 242–243.

⁸⁰ „Konferencija ir propaganda“, *Į laisvę*, 1943, gegužės 5.

⁸¹ B. Nemickas, op. cit., p. 241–243.

⁸² J. Brazaitis, op. cit., p. 168. Kun. J. Čepėno 1951 m. sausio 13 d. parodymai KGB, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 34837/3, l. 177.

⁸³ J. Brazaitis, op. cit., p. 168.

⁸⁴ J. Čepėno 1951 m. sausio 23 d. parodymai KGB, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 34837/3, l. 177.

⁸⁵ V. B. Pšibilskis, op. cit., p. 352.

⁸⁶ LKP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus pranešimas apie LKP(b) CK veiklą LKP(b) CK biuro 1943 m. rugsėjo mėn. posėdyje Maskvoje, LYA, f. 1771, ap. 190, b. 2, l. 71.

⁸⁷ Lietuvos partizaninio judėjimo štabo Maskvoje darbuotojo B. Baranausko 1943 m. raštas Raudonosios armijos Generalinio štabo Žvalgybos valdybos viršininkui F. Kuznecovui, *ibid.*, f. 1, ap. 1, b. 23, l. 85; Sovietinių partizanų žvalgybos sudarytas Tautos tarybos narių sąrašas, *ibid.*, f. 1771, ap. 7, b. 283, l. 12; R. Laukaitytė, op. cit., p. 51; V. B. Pšibilskis, op. cit., p. 353.

⁸⁸ „Patvirtinta Taryba“, *Ateitis*, 1943, birželio 18. Iš konferencijoje išrinktos Tautos tarybos buvo išbraukti K. Jacevičius, J. Baronas, J. Eidukevičius, F. Kemėšis, J. Motiejūnas-Valevičius ir K. Kalendra.

⁸⁹ Antinacinio pagrindžio 1943 m. liepos 30 d. dokumentas, LYA, f. 3377, ap. 58, dokumentų rinkinys Nr. 167, l. 24–25.

⁹⁰ Baltarusijos pasitikėjimo taryba (*Беларусская рада даверу* – БРД), kuri 1943 m. gruodžio 21 d. tapo Baltarusijos centro taryba (*Беларусская центральная рада*, БЦР), veikė prie Baltarusijos generalinio komisaro įstaigos. Ją sudarė žymūs baltarusių visuomenės veikėjai, kurie vokiečių okupacinei valdžiai teikė pasiūlymus ir pageidavimus socialiniais, kultūros ir švietimo klausimais, patariamąjo balso teise dalyvavo Baltarusijos generalinio komisariato aukščiausiosios valdžios posėdžiuose, О. Романько, *Коричневые тени в Полесье. Белоруссия 1941–1945*, Москва, 2008, c. 82–85.

⁹¹ „Kronika: Tėvynėje“, *Atžalynas*, 1943, spalio 30.

⁹² „Lietuviškosios divizijos reikalas“, *Lietuvių fronto biuletenis*, 1944, sausio 8, Nr. 1(15), p. 1.

⁹³ *Gen. Povilas Plechavičius*, Brooklyn, N[ew] Y[ork], 1978; *Gen. Povilas Plechavičius* (fotografotinis leidimas), Kaunas, [leidimo metai nenurodyti], p. 99.

⁹⁴ M. Treinys, op. cit., p. 456–460.

Rimantas Zizas**THE ALL LITHUANIAN CONFERENCE OF 5 APRIL 1943: THE LITHUANIAN POLITICAL ELITE ON THE CROSS-ROADS OF COLLABORATION AND RESISTANCE****Summary**

This article describes the political events in Lithuania under German occupation in the spring of 1943, when, thanks to the unified resistance of Lithuanian society, the establishment of an SS legion was foiled and the German occupiers started repressions. The All Lithuanian Conference, which was supposed to explore the mutual objectives of Lithuanians and Germans in the pursuit of a solution for the critical and divisive situation, was convened in Kaunas on 5 April 1943.

The purpose of the article is to describe and analyse the preparatory work for the conference, the views of various political forces, the moods dominant in society at that time, the procedure for the selection and composition of the conference participants, the difficult progress of the conference, the critique of the policies of the occupiers, the expression of the ideas of the supporters of collaboration and supporters of resistance, the consequences of the conference, the impact of the conference on subsequent political processes in Lithuania, and the activities of the National Council elected during the conference. In formal terms, the conference passed resolutions which were fa-

vourable for the Germans and which obligated Lithuanians to collaborate with Germany in its labour and military service structures. The key issue and objective, as well as a condition for collaboration, were Lithuania's endeavour for sovereignty and mitigation of the effects of the German occupation of Lithuania. Some wordings reflecting this goal were included in the resolutions that were passed at the conference and that were subject to prior approval by the Germans. Such wording was not acceptable to the occupiers since it was not tolerant to Lithuania's desire for sovereignty; therefore, the resolutions passed at the conference were amended following heavy pressure from officials of the occupying power. This means that the resolutions of the Lithuanian Conference that were published were not precise, authentic documents. The conference resulted only in some temporary, compromise-like phenomena in the policies of the German occupiers and in the avoidance of any open confrontation or repression. The resolutions of the conference did not have any decisive impact on the policies of the occupying power, in particular on the success of military mobilisation in Lithuania.